

BAUDŽIAMOJO PROCESO VYSTYMO SI TENDENCIJOS PO 2003 M. LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMOJO PROCESO KODEKSO ĮSIGALIOJIMO

Petras Ancelis *

*Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedra
V. Putvinskio g. 70 LT-44211 Kaunas
Telefonas (837) 303657
Elektroninis paštas ancelis@mruni.eu*

Pateikta 2008 m. kovo 17 d., parengta spausdinti 2008 m. gegužės 16 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau BPK) parengimo ir priėmimo kai kurie teoriniai bei praktiniai aspektai taip pat baudžiamojo proceso vystymosi tendencijos po 2003 m. gegužės 1 d. Nustatoma, kad per 4 metus atlikta 13 BPK pakeitimų ir papildymų blokų dėl kurių pakito beveik pusė Kodekso. Pabrėžiama, kad ypatingai smulkmeniškai ir preciziškai buvo keičiamos teisminių stadijų procedūros. Apibendrinant baudžiamojo proceso teisinio reglamentavimo pastarųjų ketverių metų pokyčius teigiama, kad iš esmės vis dėlto delsiama reformuoti ikiteisminį etapą. Autorius nurodo svarbiausius sprendimus procesinio reglamentavimo aspektus: baudžiamojo proceso subjektų procesinių funkcijų išgryninimą (ypač tyrėjo, jo vadovo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo) ir atsakingą bei optimalų sąsajumą; įrodymų ir įrodinėjimo institutų detalesnį reguliavimą; proceso dalyvių teisinės padėties tobulinimą; BPK visos bendrosios dalies ir ikiteisminio etapo naują reglamentavimą; nors minimalų visuomenės atstovų pritraukimą dalyvauti baudžiamajame procese.

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, ikiteisminis tyrimas, prokuroras, įrodymai.

ĮVADAS

Prieš detalizuodami įsigaliojusius BPK pokyčius, negalime pamiršti kodekso priėmimo ir jo įgyvendinimo tuometinės aplinkos, teisinėje literatūroje dabar neretai apibūdinamos vis kitaip. Žvelgiant nešališkai, galime teigti, kad BPK kūrėjai, pristatydami visuomenei naująjį BPK, tuomet pirmenybę teikė Vakarų Europos baudžiamojo proceso įstatymuose sukauptai ir šimtmetes tradicijas turinčiai patirčiai. Tačiau tiesiogiai jų nebuvo nurodoma, kokiose valstybėse ta tradicija šitiek laiko formavosi. Visi žinome, kad veik visos Vakarų šalys išgyveno bent du karus, nacionalfašistines, socialistines ir kitokias nelabai demokratiškas ideologijas, kurios, žinoma, negalėjo įsigalėti atitinkamai neįsitvirtinę ir teisėje. Taip BPK autoriai tuoj pat užkerta kelią bet kuriems tikslinamiesiems klausimams ir teigia, kad minėtą patirtį panaudojo ne mechaniškai implementuojant užsienio kodeksų straipsnius, o atrenkant tik tokias įstatymines idėjas, kurios gali būti realiai panaudotos mūsų šalies sąlygomis. Kaip ir kokiais moksliniais ar kitokiais krite-

rijais remiantis tokia atranka buvo daroma – nežinoma iki šiol. Vis dėlto pripažintina, kad Lietuvoje istoriniu laikotarpiu buvo dauguma savų ar okupacinių valstybių jai primestų baudžiamojo proceso modelių, ir pragmatiškiau būtų buvę pasinaudoti savo krašto patirtimi, nes kitose valstybėse taikomos teisinės procedūros retai gali būti sėkmingai pritaikomos kitų tradicijų ir kitokio visuomenės mentaliteto šalyse. Antrasis (taip pat klaidinantis) teiginys, kad BPK projektas buvo rengiamas atsižvelgiant į Konstitucijos nuostatą, turinčias principinę procesinę reikšmę [1]. Tačiau mūsų požiūriu svarbiausia principinė nuostata, buvo įtvirtinta tuometinės redakcijos 118 straipsnyje: „Valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko, baudžiamąjį persekiojimą vykdo ir kvotos organų veiklą kontroliuoja prokurorai“ [2]. Žinoma, tokio turinio konstitucijos straipsnis ir buvo didžiausias kliuvinys BPK projekto nuostatoms, numatančioms netradicinį todėl ir chaotišką prokuroro ir kitų baudžiamojo proceso subjektų, tardytojo pareigybių santykį bei prokuroro statuso panaikinimą. Vis dėlto sekant chronologija ir tiesą sakant reikia pažymėti, kad BPK autoriai tarsi abejodami Konstitucijos 118 str. pakeitimo ar tokio turinio straipsnio panaikinimo galimybėmis ir perspektyvumu, argumentuodami, kad konsti-

* Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros profesorius.

tuciniu lygiu yra reglamentuojamas nekonstitucinės reikšmės klausimas, buvo numatę ir kitokių cituotos konstitucinės normos nesilaikymo būdą – toliau ja tarsi vadovautis, o tiksliai kodekse kvotą apibrėžti ir vadinti ikiteisminio tyrimo įstaigų veikla tiriant nusikaltimus, o parengtiniu tardymu – prokuroro atliekamą ikiteisminį nusikaltimų tyrimą [3, p. 10–11, 26–27].

Kaip žinome, esant tuometinei situacijai, praėjus metams po BPK priėmimo, vadovaujantis šio akto turiniu nesunkiai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 str. buvo pakeistas. Nustatyta, kad ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja bei valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko prokuroras [4]. Beje, atlikus šį pakeitimą konstituciniu lygiu buvo įtvirtinta dar labiau išskirtinė Lietuvos prokuratūros vieta ir vaidmuo valstybės valdžių padalijimo bei teisėtvarkos sistemoje, nors cituojamiems autoriams, galima būtų pritarti, kad daugumoje demokratinių valstybių prokuratūra paprastai yra pavaldi teisingumo ministerijai, o jos veikla bei statusas reglamentuojami ne konstitucijos o mažesnės galios teisės aktu.

Nenagrinėjant toliau BPK projekto autorių pasisakymų ir jų teiginių pagrindimo santykio, laiko požiūriu atrodo visiškai teisingai buvo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas V. Greičius, kuris, komentuodamas prieš pat įsigaliojant naujam BPK padarytus per keturiasdešimt šio Kodekso¹ ir daugelio BK straipsnių pakeitimus, sakė, kad kodeksuose liko neatsižvelgta į nemažai probleminių klausimų, ateityje galinčių sukelti nereikalingų trukdžių [5].

Per penkerius metus didesni teisėkūros pokyčiai baudžiamojo proceso teisėje palietė teismines stadijas (šie čia bus mažiau gvildenami), nors svarbiausi probleminiai dabartinio proceso klausimai vis dėlto sietini su:

¹ 2003 m. balandžio 10 d. atlikti Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, 21, 48, 50, 52, 127, 142, 143, 151, 158, 161, 163, 165, 212, 217, 232, 233, 234, 237, 244, 254, 255, 256, 266, 276, 287, 303, 318, 319, 322, 323, 326, 327, 329, 332, 342, 351, 353, 362, 375, 380, 397, 421, 440, 458, 459 straipsnių pakeitimai ir papildymai bei įstatymu Nr. IX-1490 kodeksas papildytas 362(1) straipsniu [Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1765] (Šiais pakeitimais pakoreguota įtariamojo sąvoka ir pripažinimo juo procedūra, papildant 21 str. nustatyta, kad įtariamuoju laikomas ir į apklausą šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas pranešimas apie įtarimą, o kai asmuo slapstosi ir jo buvimo vieta nežinoma, įtariamuoju jis pripažįstamas prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, o papildžius 142 str. buvo apibrėžtas ir įtariamojo bei kaltinamojo paieškos mechanizmas; atlikus 143 straipsnio pataisą jame neliko užuominos ir tuo pačiu galimybės skirti privalomą teismo medicinos ekspertizę; konkretizuota Kalėjimo departamento pareigūnų kompetencija ikiteisminiame tyrime; labiau detalizuoti gynėjo dalyvavimo pagrindai ir galimybės; tikslinta kardomosios priemonės – suėmimo paskyrimo ir taikymo tvarka; koreguota atskirų tyrimo veiksmų atlikimo procedūra. Vis dėlto daugiausia pakeitimų tuomet padaryta reglamentuojant teismines stadijas. Čia reikėtų pastebėti, kad papildant BPK 232 ir 234 straipsnius faktiškai vėl tapo įteisinta byla perduoti, senąja terminija, – bylos grąžinimas tyrimui papildyti remiantis tuo, kad surašytas neatitinkantis reikalavimų kaltinamasis aktas ir tai trukdo nagrinėti bylą. Beje, nusilaikydami pokyčių dėstymo chronologijos, pastebėsime, kad šis straipsnis buvo taisytas net penkis kartus, o remiantis paskutinija 2007 m. birželio 28 d. pataisa, vadovaujantis BPK 254 straipsnio 3 dalies nauja redakcija, dabar byla gali prokuroras pasiimti iš teismo bet kuriame etape, nebesiejant tai su galimybės pašalinti teisme kaltinamojo akto surašymo trūkumus.

- ikiteisminio tyrimo pradėjimo (baudžiamojo proceso) pagrįstumu;
- įrodymais ir įrodinėjimo procesu;
- ikiteisminio tyrimo subjektų tarpusavio sąveika;
- proceso dalyvių teisinės padėties ir kai kurių kitų procesinės formos elementų tobulinimu.

Suprantama, kad minėti aspektai tarpusavyje yra glaudžiai susiję, tačiau siekiant gilesnės analizės, jie bus nagrinėjami šiek tiek atskirai.

Nagrinėjant nurodytus probleminius klausimus bus taikomi lyginamosios teisėtyros, teleologinio teisės aiškinimo, abstrakcijos, kritinis ir kiti mokslinio tyrimo metodai.

1. IKITEISMINIO TYRIMO PRADĖJIMO (ATSISAKYMO JĮ PRADĖTI) PROBLEMOS

Nesusipratimai, kad nepagrįstai pradėtas ikiteisminis tyrimas, atsirado atsisakius menkiausių galimybių remiantis BPK patikrinti formalias tyrimo prielaidas. Visa tai susiję su daugeliu nusikalstamų veikų, o ypač nužudymų, sveikatos sutrikdymų, ignoravimu privataus kaltinimo aukų ir kt. Siekiant dirbtinai „reguliuoti“ statistinį nužudymų skaičių, buvo įvestos vadinamosios nulinės (555000; 556000) apskaitos kortelės, kurios, nutraukus bereikalingai pradėtą ikiteisminį tyrimą, vėliau išimamos iš registravimo duomenų masyvo [6, 58–59].

Kita vertus, panaikinus ikiteisminio tyrimo (senąja terminija – baudžiamosios bylos) pradėjimo stadiją, šitoks etapas praktinėje veikloje išliko tiksliai jau daugiau kaip tyrėjų saviveikla. Pavyzdžiui, pirminė informacija (skundas, pranešimas) tikrinama kitais būdais – vadovaujantis kitais teisės aktais, patikslinančiais tarnybinių pranešimų ir kt. Vėlgi negalima neįvertinti ankstesniųjų BPK projektuotojų neblogų siūlymų, kurių, deja, neliko priimtame BPK. Pavyzdžiui, nebuvo įtraukta nuostata, kad pareigūnas nuo pat pirminės informacijos gavimo momento turėtų teisę, kartu ir privalėtų atlikti visus tyrimo veiksmus, o konstatuojama tyrimo pradžia galėtų būti pranešimo apie nusikaltimą registravimas [3, p. 10–11, 26–27]. Beje, iki šiol nėra susitarta, kokia apskritai ikiteisminiame etape yra teisės aktų hierarchija. Štai, vadovaujantis tebegaliojančios Generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. patvirtintos Iki-teisminio tyrimo pradžios registravimo tvarkos 11 punktu, „Visi asmenys, atvykę pranešti apie nusikalstamą veiką, nustatyta tvarka turi būti nedelsiant priimti ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo (reikia suprasti – ir Valstybės saugumo departamento, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos, Specialiųjų tyrimų tarnybos ar Priešgaisrinės saugos ir gelbėjimo departamento bei kitų institucijų vadovų), budėtojo, turi būti surašomas protokolas pareiškimas (šio dokumento pavadinimo žodžius neabejotinai reikėtų keisti vietomis), kuriame asmuo pasirašytinai išpėjamas apie atsakomybę pagal BK 236 straipsnį dėl melagingo įskundimo ar pranešimo apie nebūtą nusikaltimą...“ [6, p. 6]. Tačiau, panaikinus baudžiamosios bylos iškėlimo stadiją, panašių nuorodų BPK nebeliko. Neretai kyla diskusija, nuo kurio mo-

mento gi prasideda baudžiamasis procesas. Teisėje nebėra apibrėžta, kas yra dingstis (vada) ar pagrindas pradėti baudžiamąjį procesą. Ar ne geriau būtų vietoje atskirais sąvadais išleisti rekomendacijų, instrukcijų, (pastarosios atlikus BPK papildymus ar pakeitimus vėlgi turi būti taisomos) įsakymu įtvirtinti keletą gerai tarpusavyje sumodeliuotų BPK straipsnių. Taigi ar mūsų BPK tikrai galime vadinti kodifikuotu įstatymu, kokios jo sąsajos su Baudžiamuoju kodeksu, nes šiame atsiranda vis daugiau procesinių dalykų, taip pat neretai nesuderinamų nei logiškai, nei teisiškai. Pavyzdžiui, nutraukiant procesą vienur nurodomos sąlygos, kad kaltininkas prisipažintų padaręs nusikalstamą veiką (BK 38 str. 1 dalies 1 punktas), kitur, kad visiškai prisipažintų savo kaltę ir gailėtusi padaręs nusikalstamą veiką (BK 40 str. 2 dalies 2 punktas).

Tačiau gyvenimas paprastai vis tiek anksčiau ar vėliau verčia ir jau iš dalies privertė grįžti prie visuotinai suprantamų, laiko patikrintų institutų: štai po ketverių metų buvo atnaujintos nuostatos apie galimybę atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, kaip numatyta BPK 3 str.; jeigu yra pagrindas, skundą pasiūsti spręsti ATPK; kitais aktais nustatyta tvarka, kai atsisakoma pradėti ikiteisminį tyrimą (BPK 168 str.) [8]. Vis dėlto ir šie atrodytų reikalingi pakeitimai (žinoma, ir juos pribrandino praktinė veikla, nes, pvz., atsisakymas pradėti ikiteisminį tyrimą, kaip numatyta BPK 3 str., kai kuriuose šalies regionuose jau buvo taikomas ir iki įstatymo pakeitimo) galėjo būti konkretesni, kad nereikėtų vėlgi kažkokių rekomendacijų ar direktyvų iš Generalinės prokuratūros ir kt. Štai, išbraukus iš BPK 166 str. nuorodą apie rezoliuciją, tapo neaišku, kokia yra ikiteisminio tyrimo pradžimo procesinė forma. Taip pat teigiamai vertintini tapę konkretesni sprendimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, ar nutarimo tyrimą nutraukti apskundimo terminai, tačiau ir šiais atvejais stokojama įtvirtinimo įstatymu, ar gali proceso dalyviai susipažinti su atitinkama ikiteisminio tyrimo medžiaga bei kokiais būdais ir kokius terminus taikant tai atliekama. Vis tiktai toliau reikėtų nedelsiant spręsti, kokius šioje stadijoje leisti atlikti būtiniausius procesinius veiksmus, tikslinant dažnai paviršutiniškus duomenis. Sunku dabar apskaičiuoti ir įvertinti nereikalingos veiklos sąnaudas per ketverius metus vien tik pradendant ikiteisminį tyrimą, kai buvo aiškios BPK 3 str. 1 dalyje išvardytos aplinkybės. Ikiteisminio tyrimo dingstčių, vadų registravimas ir jų patikrinimo bei išsprendimo būdai turi būti reglamentuoti BPK normomis, o ne visuomenei praktiškai nežinoma Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro nustatyta tvarka.

2. ĮRODYMAI IR ĮRODINĖJIMAS

Galiojantis Lietuvos BPK pakeitė ilgą laiką vyravusią įrodymų sampratą. Dabartinio Kodekso normos nedviprasmiškai nurodo, kad įrodymai sietini tik su baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme procesu. Taigi neišvengiamai kyla klausimas, kokiais duomenimis yra operuojama ikiteisminiame etape. Vadovaujantis Lietuvos BPK normomis galima daryti prielaidą, jog ikiteis-

miniame tyrime įrodinėjimo tarsi nėra. Tačiau negalime paneigti, kad įrodomosios informacijos rinkimas taikant procesinius būdus bei priemones taip pat yra ne kas kita kaip įrodinėjimas, nes antraip reikėtų, kad tyrėjas, aptikdamas, rinkdamas (fiksuojuodamas), tikrindamas faktinius bylos duomenis, jų neanalizuoja, nelygina, netikrina, nevertina, taigi visiškai nedalyvauja įrodinėjimo procese. Žinoma teismas galutiniame etape turi išimtinę teisę ir pareigą įrodomąją surinktų ir teismui pateiktų įrodymų galią įvertinti savaip, tačiau abiejuose etapuose turi būti vadovaujamas vienodais standartais, nes priešingu atveju atrodytų, kad ir prokuroras, priimantis pagrindinius sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo eigos ir pabaigos bei įrodymus pristatantis teismui, taip pat nėra įrodinėjimo subjektas, taigi surinktų faktinių duomenų nevertina ir nedalyvauja įrodinėjimo procese. Betgi visi įrodinėjimo etapai yra skaidomi tik teisės teorijos, o realiai šis procesas, be abejonės, vyksta kompleksiskai vienkartinai. O prokuroro savarankiškumas laikantis tik įstatymo, galimybė turėti įtakos ikiteisminiam procesui ir priimant sprendimus taip pat kaip ir teisėjo arba teismo, įtvirtintas didesnės nei BPK galios akte – Konstitucijoje. Mūsų nuomone, įrodymų paieška, suradimas, fiksavimas, rinkimas, disponavimas jais, ir yra įrodinėjimas, ir jis negali būti menkinamas vien dėl įrodinėjimo pareigą turinčio subjekto užimamos vietos baudžiamąjo proceso pareigūnų hierarchijoje. Negalima sumenkinti faktinių duomenų rinkimo, patikrinimo ir įvertinimo reikšmingumo ikiteisminiame etape, pernelyg sureikšminant daugiausia loginį įrodymų pažinimą (gautų žinių ar nustatytų faktų visumos patikrinimą ir įvertinimą) tik teisme vien jau dėl to, kad tik nedidelė dalis pradėtų ikiteisminių tyrimų pasiekia teismus. Pavyzdžiui iš 2007 m. baigtų 88668 bylų tik 15014 perduota į teismą, o 73654 bylos buvo nutrauktos. Be to, ir ikiteisminiame etape taip pat yra įtvirtinti tam tikro rungtyniškumo elementai: aktyviai veikia gynyba, įstatymu numatytieji ir įgaliojtieji atstovai, veikia apskundimo ir nušalinimo institutai, ikiteisminio tyrimo teisėjas ir kt. Taigi visa veikla persmelkta įrodinėjimo.

Įprasta kai kuriose bendrosios teisės sistemos šalyse tradicija įrodinėjimą sieti tik su teisiniu procesu iš tikro yra pateisinama ir suprantama, nes ten su rašytiniais procesiniais dokumentais teisėjai paprastai nesusipažįsta kol byla nepradėta nagrinėti teisiškai. Vis dėlto Lietuvoje vyraujančio baudžiamąjo proceso praktikoje atlikus ikiteisminį tyrimą dažniau sprendimą dėl bylos tolimesnės eigos, sureguliuojant teisinį konfliktą, priima būtent prokuroras (tam tikrais atvejais sutinkant ikiteisminio tyrimo teisėjui). Taigi įrodinėjimo procesas prasideda tik atsiradus pagrindui pradėti ikiteisminį tyrimą, ieškant, aptinkant, renkant, fiksuojant, tikrinant bei vertinant įrodymus ir tęsiasi visuose tolesniuose etapuose priimant sprendimus dėl bylos eigos ir teisingumo vykdymo. Tokia nuostata atsispindi ir Lietuvos Aukščiausio Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus apžvalgoje dėl BPK normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje. Čia nurodoma, kad *įrodinėjimas baudžiamajame procese yra įstatymo reglamentuota ikiteisminio tyrimo įstaigų ir jų pareigūnų, prokuroro, iki-*

teisminio tyrimo teisėjo, teismo ir proceso dalyvių (įtariamąjį, kaltinamąjį, gynėją, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo ir jų atstovų) veikla. Renkami, pateikiami, tikrinami ir vertinami duomenys, reikšmingi siekiant nustatyti tiriamojo įvykio aplinkybes, nusikalstamos veikos buvimą ar nebuvimą, kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylą išspręsti teisingai. Maža to, apžvalgoje tikslinama, kad įrodymais pripažįstami duomenys, gauti Baudžiamojo proceso kodekso, Operatyvinės veiklos, Policijos veiklos, Valstybės saugumo departamento, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Prokuratūros, Advokatūros ir kitų teisėsaugos institucijų organizaciją ir veiklą reglamentuojančių įstatymų nustatyta tvarka. Įrodymais taip pat pripažįstami duomenys, gauti Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotų tarptautinių sutarčių nustatyta tvarka. Be to, pabrėžiama, kad duomenys laikomi gautais nustatyta tvarka ir tais atvejais, kai jų gavimo tvarką tiesiogiai nustato žemesnės teisinės galios norminiai aktai, kurie priimti vadovaujantis įstatymu ar vydančiomis įstatymų nuostatomis. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintos Transporto priemonės vairuojančių bei kitų asmenų neblaivumo (girtumo) ar apsvaigimo nustatymo taisyklės ir kt. Svarbi apžvalgoje nurodyta nuostata, kad, *pradėjus ikiteisminį tyrimą (BPK 166 str.), duomenys, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, renkami tik BPK nustatyta tvarka. Kitų įstatymų nustatyta tvarka duomenys paprastai* (pabraukta autoriaus) *renkami prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą, o atliekant jį šių įstatymų (pvz., Operatyvinės veiklos įstatymo) nustatyta tvarka tik ieškoma duomenų šaltinių, kuriuos nustatytus atliekanti proceso veiksmams* [9].

Ne kartą rašyta², kad dabartiniu laiku ikiteisminiame etape yra dar ir teisėjas. Prokuroro prašymu apklausdamas proceso dalyvius, iš esmės jis tampa įrodymų iš anksto nustatytos galios garantu ar instrumentu. O Lietuvos BPK įtvirtinta sąlyga, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas negali nagrinėti bylos, kurioje jis priėmė sprendimą ikiteisminiame etape (BPK 58 str. 2 d.). Tai negali būti pakankama atsvara nustatytiems principams įgyvendinti.

Taigi Lietuvoje paprastai prokuroro valia į tyrimą įtraukiamas ikiteisminio tyrimo teisėjas (apylinkės teismo teisėjas), mūsų nuomone, neužtikrina išsamaus bei nešališko ikiteisminio tyrimo ir dažnai panaudojamas siekiant sustiprinti kaltinimo poziciją, todėl negali būti laikomas proceso dalyvių teisėtų interesų įgyvendinimo garantu. Apskritai vertėtų atidžiau panagrinėti šio jau ikiteisminio etapo subjekto procesinę padėtį ir konstitucingumą, nes vienintelė teisėjo (teismo) priedermė – vykdyti teisingumą.

Šiame etape turbūt būtina plačiau diskutuoti apie vyraujančios mūsų šalyje procesinės formos, turinčios inkvizicinio, kaltinimo ar rungtyninio procesų bruožų, dominavimą. Vis dėlto skirtingai nei nurodoma 1990 m.

doc. M. Kazlauskas parengtuose BPK metmenyse, ikiteisminis etapas išliko toks pat rašytinis. Tačiau kyla klausimas, kam reikia formalizuoto proceso, jeigu tyrime įrodinėjimo nėra. Prokuroro nuožūra pasitelkiamas teisėjas įrodymams sustiprinti, be jau minėtų argumentų, labiau atspindi inkvizicinio proceso rudimentus nei sąžiningą procesą užtikrinančius elementus. Juolab, kai gynėjas adekvačių galimybių gynybai neturi. Gana didelės gynėjo galimybės dalyvauti procesiniuose veiksmuose ikiteisminiame etape tarsi sukuria prielaidą manyti apie proceso rugtyniškumą ir šiame etape, tačiau gynėjas, nedisponuodamas ikiteisminio tyrimo duomenimis, ir neturėdamas procesinių, adekvačių kaltinimui, įrankių, negali tinkamai ginti įtariamąjo interesus. Savo išoriniu dalyvavimu ikiteisminiame etape jis tik tarsi sukuria tariamo įtariamąjo interesų užtikrinimo vaizdą. Be to, įstatyme dabar yra įtvirtintas gynėjo, taikančio neteisėtas gynybos priemones (tačiau, kas tai per priemonės nėra apibrėžta), nušalinimo mechanizmas, todėl ir tokiu metodu, galima apriboti gynėjo aktyvumą ginant įtariamąjį. Kyla klausimas, ar visuomet prokuroras ir tyrėjas panaudoja tik teisėtas priemones, nes dabar BPK nėra tiesioginio reikalavimo šiems subjektams būti objektyviems. Kita vertus, perduoti teismui prokuroro atrinkti ikiteisminio tyrimo dokumentai (žinoma atspindintys vien kaltinimo poziciją) atitinkamai formuoja teisėjo (teismo) nuostatas, o visuomenės atstovų teisme visiškai nesama.

Taigi netvarkingai berankiojant iš atskirų teisinių sistemų įrodymų reglamentavimo taisyklės, buvo prarasta elementari įrodymų ir įrodinėjimo sistema, o dabar galiojančia tvarka nepasiektas nors kiek apčiuopiamai teigiamas rezultatas. Tai susiję ir su specialiųjų žinių panaudojimu baudžiamajame procese. 1967 metų spalyje Lietuvoje pasirodžiusi specialisto figūra, dabar neretai lemia procesinių sprendimų visumą, nors galima pateikti daug argumentų, kad specialisto atliekami tyrimai negali būti prilyginti ekspertizėms. Be to, pagrindinės specialistų pajėgos inkorporuotos į kriminalinės policijos padalinius tiek šalies centre, tiek ir regionuose, ir jau vien tai kelia nemažą susirūpinimą dėl specialistų nešališkumo bei galimo poveikio jiems. Analizuojant šias problemas kyla klausimas ir dėl ekspertizės skyrimo procedūros. Abejotina, ar tikrai ikiteisminio tyrimo teisėjas geriau už prokurorą bei ikiteisminio tyrimo pareigūną (žinoma, dalyvaujant gynybai ir esant kitokiam, įtvirtintam BPK, atstovavimui) žino kaip suformuluoti klausimus ekspertizei, kuo pagrįstas labai formalizuotas ekspertizės procesas dar ikiteisminiame etape, kurio teisinė perspektyva dažniau yra išimtis nei taisyklė.

Žinoma, dėl įrodymų ir įrodinėjimo galima būtų diskutuoti nepalyginti plačiau, tačiau straipsnio apimtis – ribota.

3. PROKURORO, IKITEISMINIO TYRIMO ISTAIGOS VADOVO IR TYRĖJO SĄVEIKA.

Teisinėje literatūroje neteko skaityti išsamesnių tyrimų ir pagrindimų, kodėl nereikėjo BPK įtvirtinti tam tikrų ikiteisminio tyrimo institucijų vadovų įgaliojimų

² Ancelis P. Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminiame etape. Jurisprudencija. Vilnius, 2006, 11(89), p. 7–13. Ancelis P. Ikitteisminio tyrimo teisėjo vaidmuo įrodinėjimo procese. Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika. Mokslo darbų rinkinys. Vilnius, 2007, p. 10–16.

igyvendinant baudžiamojo proceso paskirtį, o visus ikiteisminio tyrimo veiklos organizavimo, vadovavimo, kontrolės ir koordinavimo svertus perduoti tik prokurorui, kurio vieta netgi valstybės valdžių sąraše yra abejotina. Žinant, kad ikiteisminį tyrimą teisėjui gali pradėti prokuroras o atvirkštinės galimybės nėra, vien jau dėlto galima suabejoti dėl kompetencijos (įgaliojimų) ribų bent jau baudžiamajame procese. Nepaneigiamą prielaidą, kad esama prokuroro diskrecija gali būti panaudota ne visuomet griežtai užtikrinant proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus, nes išlieka tam tikros sprendimų galimybės vadovaujantis ne vien teise, bet institucinėmis apibrėžtos veiklos pateisinimo išorinio rezultatyvumo, o žemesniame lygyje gal ir individualiomis pareigūnų nuostatomis ar ambicijomis „noriu-nenoriu“, „prisipažįsti – leidžiu, neprisipažįsti – neleidžiu“ ir kita.

Dalyvaujant įvairiuose teisėsaugos pareigūnų pasitarimuose, formalizuotose darbo grupėse, konferencijose ar kituose renginiuose tenka išgirsti dažniausiai nusiskundžiant, iškeliant aibes problemų būtent dėl ikiteisminio tyrimo teisinio reglamentavimo ir šios veiklos organizavimo. Netgi taikant praktinėje veikloje visiškai naujus Civilinį, Civilinio proceso kodeksus ar kitus priimtus teisės aktus nekilo, lyginant su BPK, pastebimų nesusipratimų. Deja, išsiskiria būtent galiojančio BPK taikymo problemos. Joms, nelaukta iškilusioms, svarstyti ir spręsti nebepakanka visų lygių prokuratūros, ikiteisminio tyrimo institucijų galimybių, organizacinių ir kitokių svertų. Rezultatas – nuolatinės darbo grupės kontrolė, sistemingi svarstymai Seimo teisės bei teisėtvarkos komitete ir kt. Reikia atviriau pareikšti, kad netgi ir minėto Seimo komiteto organizuotuose pasitarimuose į išklaustytus ikiteisminio tyrimo institucijų įvairaus lygio vadovų kelias valandas trunkančius nusiskundimus esamu ikiteisminio etapo prastu teisiniu reglamentavimu, juo sukelta painiava ir į siūlymus tam užkirsti kelią, nebuvo reikiamai reaguota. Ir toliau atsiskaidoma koreguoti kliudančias normaliai veikti BPK normas pareiškiant, kad teisinis pagrindas dirbti puikus ir tereikia pačioms žinyboms persitvarkyti, naujai išdėstyti pajėgas ir kita. Tačiau visur ir bet kuriais laikmečiais baudžiamąjį procesą reglamentuojančios normos buvo koreguojamos, ir Kodekso papildymai paprastai atliekami ne dėl doktrinos, o atsižvelgiant į praktinėje veikloje išylančias problemas.

Praėjo 5 metai, kai įsigaliojo BPK. Nuosekliai stebint jo poveikį ikiteisminio tyrimo veiklos rezultatyvumui, tapo akivaizdu, kad būtent dėlšiant koreguoti pribrėndusias atskiras BPK normas baudžiamojo proceso problemos greičiau nebus išspręstos. Kiek bebūtų kuriama policijos ir kitų institucijų optimizavimo programų (iš esmės jomis prašoma vis daugiau pinigų), nepanaikinus svarbiausių BPK spragų, progreso nebus dar ilgai.

Štai atidžiau pažvelkime vien mūsų BPK 172 str. įtvirtintas tyrėjo pareigas: 1) vykdyti prokuroro nurodymus; 2) prokuroro nustatytu laiku pranešti šiam apie ikiteisminio tyrimo eigą. Tai labiau primena kariuomenės statutui būdingą reikalavimą, nei nuostatą laisvai,

tačiau principingai veikti dinamiškoje ir daugiaplanėje nusikalstamų veikų atskleidimo ir ištyrimo aplinkoje, lemiančioje visą baudžiamojo proceso perspektyvą. Ikteisminio tyrimo institucijos vadovo kompetencija dar mažiau apibrėžta ir teledžia jam paskirti tyrėją bei patvirtinti ar nepatvirtinti pareigūno priimtą nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, nors jis, kaip ir prokuroras, vienintele nekonkrečiai apibrėžta BPK norma įpareigojamas pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika (BPK 2 str.). Tačiau kaip teigiama nurodytos apžvalgos dėl įrodymų išvadose, viešojoje teisėje veikia principas „leidžiama tai, kas numatyta įstatyme“ [9, punktas 3.6.2.]. Taigi ir ikiteisminio tyrimo institucijos vadovo, ir pareigūno kompetencija bei konkretūs jų tarpusavio taip pat santykio su prokuroru įgaliojimai turi būti apibrėžti BPK, o ne rekomendacijomis, įsakymais ar kitokiomis instrukcijomis, kurių dabar apstu ne tik centrinėse įstaigose, bet ir apygardose bei apylinkėse.

Taisant esamą spragą pravartu būtų pasinaudoti Latvijoje įtvirtinta pareigūnų sąveika. Čia konkrečiuose tyrimo etapuose yra detalai apibrėžiamos kiekvieno pareigūno teisės ir pareigos. Siekiant suvokti šioje valstybėje esamą ikiteisminio etapo procesinę formą ir proceso dalyvių sąveiką, būtina atkreipti dėmesį į svarbiausių figūrų – tardytojo, jo tiesioginio viršininko, tardymo priežiūros prokuroro ir tardančiojo teisėjo įtvirtintą procesinę padėtį.

Latvijoje tardytojas yra tardymo įstaigos pareigūnas, įstaigos vadovo sprendimu įpareigotas atlikti tardymą baudžiamajame procese. Jo pareiga:

- įstatymo nustatyta tvarka išnagrinėti galimai padarytus nusikalstamos veikos duomenis ir pradėti baudžiamąjį procesą, kai tik nustatomas įstatyme įtvirtintos priežastys ir pagrindas arba atsisakyti pradėti baudžiamąjį procesą;
- atlikti tardymo veiksmus siekiant nustatyti, ar buvo padaryta nusikalstama veika, kas ją padarė, ar kuris nors asmuo už tai turi atsakyti baudžiamąja tvarka, tokį asmenį išaiškinti bei surinkti pagrindžiančius jo patraukimą baudžiamajon atsakomybėn įrodymus;
- imtis visų įstatyme numatytų priemonių, užtikrinančių padarytos žalos atlyginimą;
- pasirinkti tokį baudžiamojo proceso modelį, kuris užtikrintų teisingą baudžiamojo teisinio santykio sureguliuojimą, vengiant nepateisinamai trikdyti asmeninį gyvenimą ir nepagrįstų sąnaudų;
- vykdyti savo tiesioginio viršininko, priežiūros prokuroro, aukštesniojo prokuroro nurodymus ir tardančiojo teisėjo paliepiamus.

Tardytojas turi teisę įstatymo nustatyta tvarka priimti bet kokius procesinius sprendimus ir atlikti tardymo veiksmus arba pavesti juos atlikti tardymo grupės nariui ar procesinių pavedimų vykdytojui, siūlyti priežiūros prokurorui pradėti baudžiamąjį persekiojimą, apskųsti savo tiesioginio viršininko nurodymus priežiūros prokurorui, o pastarojo sprendimus ir nurodymus aukš-

tesniajam prokurorui, o šio nurodymus kitam aukštesniajam prokurorui. Tardančiojo teisėjo sprendimus tardytojas turi teisę apskųsti teismo pirmininkui (Latvijos BPĮ 29 str.).

Tiesioginis tardytojo viršininkas yra tardymo įstaigos ar jos padalinio vadovas arba jo pavaduotojas, kuriam pareigų pasiskirstymu ar individualiu nurodymu baudžiamajame procese yra pavesta tardymo kontrolė. Jis:

- užtikrina, kad pavaldūs jam pareigūnai laiku pradėtų baudžiamąjį procesą;
- organizuoja procesinių pavedimų vykdytojų darbą;
- suteikia procesinius įgaliojimus reikiamam skaičiui jam pavaldžių pareigūnų, kad būtų užtikrintas kryptingas baudžiamasis procesas vengiant nepateisinamo vilkinimo;
- duoda nurodymus dėl tardymo krypties ir tardymo veiksmų atlikimo, jeigu vedantysis procesą asmuo neužtikrina kryptingo tyrimo ar nepateisina mai kišasi į asmeninį gyvenimą, ar vilkina tyrimą.

Be to, tiesioginis viršininkas turi įstatymu apibrėžtas teises: susipažinti su bylos medžiaga, kuri yra pas jam pavaldų pareigūną; priimti svarbius proceso organizavimo sprendimus, t.y. apibrėžti baudžiamųjų procesų paskirstymą tarp pareigūnų kriterijus, sudaryti tardymo grupes, pakeičiant vadovavimą procesui, dalyvauti jam pavaldžių pareigūnų atliekamuose tardymo veiksmuose, pačiam atlikti tardymo veiksmus apie tai pranešus procesą vedančiam pareigūnui, panaikinti jam pavaldžių pareigūnų priimtus neteisėtus ar nepagrįstus sprendimus.

Prokuroras, kuriam yra pavesta tardymo priežiūra, privalo:

- duoti nurodymus dėl proceso rūšies pasirinkimo, tardymo krypties ar tardymo veiksmų atlikimo, jeigu vedantysis procesą asmuo neužtikrina kryptingo tyrimo, be reikalo įsikiša į asmeninį gyvenimą ar tyrimą vilkina;
- reikalauti iš tiesioginio tardytojo viršininko pakeisti procesą vedantį asmenį, ar tardymo grupės sudėtį, jeigu nevykdomi duoti nurodymai ar padaryti procesiniai pažeidimai, sukeliantys pavojų baudžiamajam procesui eigai;
- dalyvauti procesiniuose veiksmuose, nukreiptuose bendradarbiauti su asmeniu, turinčiu teisę gintis ar teisę rinktis paprastesnį procesą;
- nagrinėti skundus dėl vedančiojo procesą pareigūno, tardymo grupės nario, procesinių pavedimų vykdytojo ir tiesioginio tardytojo viršininko veiksmų ir sprendimų;
- spręsti nušalinimo klausimus;
- nedelsiant perimti vadovavimą baudžiamajam procesui, kai gauna pakankamai įrodymų, kad galima būtų teisingai sureguliuoti baudžiamąjį teisinį santykį.

Šiems įpareigojimams vykdyti priežiūros prokuroras turi ir dideles teises. (Latvijos BPĮ 37 str.) [10].

Pareigūno (tyrėjo) statusas, kaip ir jo vadovo ir Lietuvoje turi būti suprantamas, logiškas, pagrįstas, teisėtas bei atsakingas atsižvelgiant į pavestas vykdyti funkcijas. Nėra teisingas dabar kartais pareiškiamas teiginys, kad iki 2003 m. gegužės buvusiam prokurorui baudžiamajame persekiojime nepakako įtakos ir svertų. Akivaizdu, kad tuomet teisinės prielaidos principingai veikti visiems pareigūnams buvo kur kas tobulesnės. Žinoma, negalima nesutikti, kad ir tuomet, kaip ir dabar, veiklos kokybiškumas priklausė taip pat ir nuo atitinkamų pareigūnų išprusimo, patirties, atsakingumo ir veiklumo. Tačiau svarbiausia veiksmingo baudžiamajame persekiojime prielaida vis dėlto yra lemiamą įstatyme įtvirtintos procesinės formos. Jau buvo užsiminta, kad prokuroro vieta, funkcijos ir reikšmingumas ikiteisminiame etape reikalauja neatidėliotino peržiūrėjimo. Vienaip prokuroro panaudojimo specifika egzistavo, kai jis turėjo iš tikrųjų nemažai procesinės kontrolės (priežiūros) svertų ir kitaip yra dabar, kai šie svertai perleisti ikiteisminio tyrimo teisėjui, o prokuroras tapo vien tarpininku perduodant tyrėjo medžiagą ikiteisminio tyrimo teisėjui ar teismui, tačiau suprantama, kad tarpininko vaidmuo kitose veiklos sferose yra problemiškas, diskutotinas, nes dažniausiai teikia nepelnytą naudą tik jam pačiam, bet ne visuomenės interesams.

Nedideli poslinkiai plečiant ikiteisminio tyrimo pareigūno kompetenciją vis dėlto buvo padaryti pakeičiant BPK 110 str. 1 dalį bei 111 str. 1 dalį, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas įgijo teisę pripažinti asmenį civiliniu ieškovu ar atsakovu ir koreguojant 160 bei 166 str. [8]. Taip pat 2007 m. BPK pakeitimo įstatymu buvo tikslinamas ir 171 str. 3 dalies turinys, kad prokuroras turi teisę sudaryti tyrimo grupę iš kelių skirtingų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų. Tai reiškia, kad ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas gali pats sudaryti tyrimo grupę iš institucijos pareigūnų, tačiau tai vis dėlto turi būti ne numanoma o konkrečiai atspindėta BPK, numatant grupės dalyvių ir įstaigos vadovybės hierarchiją, nušalinimo įgyvendinimo galimybes ir kt.

Kita vertus, labai probleminiu, visapusiškai diskutotinu klausimu išlieka pareigūnų skirstymas į operatyvinius ir procesinę veiklą užsiimančius darbuotojus, jų tarpusavio sąveika, organizacinis priklausomumas ir kt.

4. PROCESO DALYVIŲ TEISINĖS PADĖTIES IR PROCESINĖS FORMOS ELEMENTŲ TOBULINIMAS

Chronologine tvarka nagrinėjant proceso dalyvių teisinės padėties ir kai kurių kitų procesinės formos elementų kaitą, reikia atkreipti dėmesį į 2003 m. birželio 19 d. įstatymu atliktą BPK 186 str. 1 dalies pakeitimą, kurį jaunimo justicijos požiūriu reikėtų vertinti, kaip neperspektyvų žingsnį atgal, nes, skirtingai nuo anksčiau priimtose nuostatos, kad nepilnamečius liudytoją ir nukentėjusįjį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas, tik per mėnesį nuo Kodekso įsigaliojimo minėtas apklausos metodas tapo išimtinis. Jis tapo siejamas su sąlyga „kai vaiko interesais to prašo jo atstovas, prokuroras ar gynėjas arba šio Kodekso 184 str. 1 dalyje numatytais atve-

jais“ [11]. Apie šio straipsnio koregavimą kalbėsime ir vėliau, kai bus analizuojamos BPK pataisos ir papildymai, atlikti jau 2007 metų vasarą.

Aktualūs BPK pakeitimai buvo atlikti ir dėl privataus kaltinimo reglamentavimo, nes įsigaliojęs BPK neužtikrino nukentėjusiojo interesų apsaugos. Apie tai pasisakė ir Lietuvos Konstitucinis Teismas, todėl 2004 m. liepą, pagaliau buvo priimta nuostata, kad ir privataus kaltinimo byloje yra atliekamas ikiteisminis tyrimas, jeigu nusikalstamos veikos padarymu įtariamam asmuo nėra žinomas [12]. Tuomet iš atliktų 36 BPK straipsnių pakeitimų, labiau pastebėtina, kad buvo praplėsta galimybė ikiteisminio tyrimo teisėjo priimtų nutarčių apskųsti neapsiribojant vien procesinės prievartos taikymo priemonėmis, o teisė išspręsti skundus suteikta ne vienam apylinkės teismo pirmininkui, bet ir jo pavedimu pirmininko pavaduotojui. Be to, apskundimo terminas prailgintas nuo trijų iki penkių dienų nuo jo gavimo dienos (65 str.); Sprendimų dėl daiktų likimo teisė nutraukiant bylą suteikta ir prokurorui (94 str.); Civilinio ieškinio pateikimo galimybė numatyta ne tik kaltinamajam bet ir įtariamajam (109 str.); Ikiteisminio tyrimo metu išnykus suėmimo pagrindui ar jam taikyti būtinoms sąlygoms, jau ir prokuroras tapo įpareigojamas nedelsiant priimti nutarimą paleisti į laisvę suimtą įtariamąjį, nutarimo nuorašą tokiu atveju persiunčiant ikiteisminio tyrimo teisėjui, paskyrusiam suėmimą ar pratęsusiam suėmimo terminą (139 str. 2 dalies pakeitimas); Numatyta galimybė apskųsti ir ikiteisminio tyrimo teisėjo priimtą sprendimą išsprendžiant skundą dėl atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą (168 str. 4 dalies papildymas); Tikslinta įtariamojo ir jo gynėjo, nukentėjusiojo ir jo atstovo teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis (181 str.); Labai lakoniška ir neapibrėžta ikiteisminio tyrimo pabaigimo procedūra kaltinamojo akto surašymo atveju. Ji tapo daugiau konkretizuota, ir numatytas visas šio veiksmo mechanizmas: ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijos įteikimas, įgaliojant patį ikiteisminio tyrimo pareigūną supažindinti su duomenimis ir kt. Ir iš pataisos galime pastebėti tam tikrą ikiteisminio tyrimo įstaiigos kompetencijos plėtrą (218 str.); Privaloma tapo gauti kaltinamojo akto nuorašą tik jo negalima išsiųsti paštu (220 str. pakeitimas); Labiau konkretizuota proceso dalyvių susipažinimo su byla teisme procedūra (237 str.). Reglamentuojant pagreitinto proceso taikymą pakeistas 426 str. ir prokuroro kreipimosi pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo taikant pagreitintą procesą terminas padidintas nuo buvusių penkių iki dešimt dienų nuo veikos padarymo dienos. Be to, 429 str. pakeitimu buvo patobulintas prokuroro pareiškimo dėl bylos nagrinėjimo taikant pagreitintą procesą atmetimas arba gražinimas; Tobulinta ir atsisakymo pradėti procesą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių apskundimo tvarka (446 str. 4 dalies papildymas); Baudžiamosios bylos atnaujinimas praplėstas vadovaujantis Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Jungtinių Tautų Žmogaus Teisių Komiteto sprendimais (XXXV skyriaus pavadinimo pakeitimas, 456 str., 457 str. 1 dalies papildymas ir 458 str. pakeitimas).

2004 m. lapkričio 9 d. įstatymu Nr. IX-2553 įteisinta nauja kardomoji priemonė – įpareigojimas gyventi

atskirai nuo nukentėjusiojo, kuri, kaip ir suėmimas, namų areštas, gali būti paskirta tik ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi [13]. 2005 m. sausio 20 d. įstatymu Nr. X-81 pakeisti 8 Kodekso straipsniai, skirti užtikrinti įtariamojo gynybą, paskyrus gynėją derinant Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nuostatas baudžiamajame procese [14]. 2006 m. birželio 1 d. įstatymas Nr.X-636 įteisino pranešimą apie paleidimą iš suėmimo[16].

2007 m. birželio 28 d. įstatymu buvo pakeista beveik trečdalis BPK normų, kurių dauguma vėlgi sietinos su teisminėmis stadijomis, tačiau šios dalies analizėje vis dėlto apibūdintini tokie pokyčiai.

2003 m. liepos 22 d. remiantis Europos Tarybos pagrindų sprendimu 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje ir Lietuvos BPK buvo įtvirtintas Turto ar įrodymų arešto aktas bei su jo taikymu susijusi procesinė tvarka (41⁽¹⁾). Įdomu tai, kad iš Lietuvos BPK pašalinus operatyvinės veiklos galimybes, iš minėtų Tarybos pagrindų sprendimo į Kodeksą buvo perkelta nuostata, kad „Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros prokuroras, pripažinęs turto ar įrodymų arešto aktą, gali nuspręsti jo vykdymą laikinai atidėti, jeigu turto ar įrodymų arešto akto vykdymas pakenktų vykstančiam *operatyviam tyrimui* arba baudžiamajam procesui“ (77⁽²⁾). Pakeitus BPK 44 str. 10 dalies redakciją ir pakeitus bei papildžius 46 str. pagaliau (pavėlavus dvejus metus) buvo įtvirtintos nukentėjusiojo galimybės gauti nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą vadovaujantis Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymu ir įstatymo nustatyta tvarka nemokamai gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą [17, 18]. Beje, autoriui dirbant Lietuvos nusikaltimų aukų rėmimo asociacijoje buvo gerai žinoma, kad nukentėjusieji iki tol apie minėtuose įstatymuose reglamentuotas papildomas savo teises buvo retai informuojami. BPK 53, 55 str. papildymais ir pakeitimais išplėstas proceso dalyvių atstovavimas, kai prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi atstovo pagal įstatymą teisėmis procese gali būti leidžiama dalyvauti asmens, kuris nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksniu, tačiau dėl senatvės, neigalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, šeimos nariui ar artimajam giminaičiui, pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą. Įgavo teisę turėti įgaliotuosius atstovus dar ir užstato davėjas. Tai asmuo, kurio nuosavybės teisės laikinai apribotos ar konfiskuotas turtas, ar BPK 80 str. (naujos redakcijos 1 punkte) numatytas liudytojas – asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. BPK 62, 63, 64, 65 str. pakeitimais ir papildymais buvo įtvirtinta nauja proceso veiksmų ir sprendimų apskundimo ir išsprendimo hierarchija ir nuoseklumas. Pakeičiant BPK 80 str. penktą dalį ir papildant Kodeksą 80⁽¹⁾ straipsniu nustatyta sprendimo atskleisti informacijos šaltinio paslaptį ikiteisminio tyrimo metu ir perdavus bylą į teismą. Pakeičiant 90 str. 2 ir 3 dalis patikslinta, kad specialisto išvada gali būti surašoma atskiru dokumentu arba gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą ir apibrėžiamas at-

skirai surašytos išvados turinys. Remiantis 108 str. 2 dalies pakeitimu patikslintas turbūt per neapsižiūrėjimą likęs ankstesnis formalus prokuroro kompetencijos ribojimas priimant sprendimą gražinti daiktus ir vertybes savininkui dar nesibaigus procesui. Svarbūs pokyčiai buvo atlikti ir laikino sulaikymo anksčiau labai lakoniškame procesiniame reglamentavime. Pagaliau buvo suteikta teisė bet kuriam piliečiui sulaikyti asmenį, užklyptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo. Geriau apibrėžtas sulaikymo įforminimas, nustatyta pareiga apklausti sulaikytąjį įtariamąjį ne vėliau kaip per dvidešimt keturias valandas po jo pristatymo į ikiteisminio tyrimo įstaigą ar prokuratūrą, prieš tai pasirašytinai įteikiant pranešimą apie įtarimą (Kodekso 187 str.). Konkretizuoti kiti šios procesinės prievartos taikymo aspektai. Taip pat tobulinta laikino nuosavybės teisių apribojimo taikymo procesinė tvarka, terminai bei kai kurios kitos procesinės prievartos taikymo procedūros (151, 154, 160, 161 str.). Pakeičiant 178 str. praplėsta ir civilinio ieškovo, civilinio atsakovo ir jų atstovų teisė raštu prašyti prokurorą atlikti BPK XII ir XIV skyriuose numatytus veiksmus, o jeigu įtariamasis, jo gynėjas, nukentėjęs, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai prašo atlikti veiksmą, kurį atlikti turi teisę tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, šis teisėjas, išnagrinėjęs skundą dėl prokuroro atsisakymo kreiptis į teisėją dėl šio veiksmo, gali pavesti prokurorui organizuoti atlikti tokį veiksmą. Be to, įtariamasis, jo gynėjas, nukentėjęs, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai turi teisę dalyvauti jų prašymu atliekamuose tyrimo veiksmuose, apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su jų prašymu atliktų tyrimo veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio. Jau buvo minėta, kad nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos reglamentavimas ir anksčiau kito. 2007 m. vasarą atliktu pakeitimu, kurio įsigaliojimas de ja nukeltas į 2009 m., numatyta tinkamesnė šių proceso dalyvių apklausos situacija ir procedūra. Numatyta apklausos garso ir vaizdo įrašymo galimybė (186 str. pakeitimas ir papildymas). Pakeitus 199 str. anonimiškumo taikymas išplėstas, ir kai liudytojas ar nukentėjęs dalyvauja ne tik dėl labai sunkaus, sunkaus, bet ir dėl apysunkio nusikaltimo.

Kaip ir ankstesniaisiais, taip ir 2007 m. vasaros BPK pakeitimais ypač tobulintas teisminių stadijų reglamentavimas: detalai tapo apibrėžti bylos nagrinėjimo apeliacinis procesas (324, 326 str.), nuosprendžio pateikimas vykdyti (342 str.), įsiteisėjusio nuosprendžio ar nutarties apskundimas ir kasacinės bylos parengimas (367, 368, 370, 372, 373, 374 str.). Papildant Kodeksą 374⁽¹⁾ ir 374⁽²⁾ str., įtvirtinama nagrinėti kasacinę bylą rašytinio ar žodinio proceso tvarka. Tačiau minėtų ir kitų kasacinio proceso naujovių įsigaliojimas buvo nutolintas iki 2008 m. Privataus kaltinimo bylų procese Kodeksas papildytas 412⁽¹⁾ str., reglamentuojančiu atsisakymą pradėti privataus kaltinimo bylų procesą, jeigu teisėjo gautame skunde ar pareiškimе nurodyti faktai apie nusikalstamą veiką yra akivaizdžiai neteisingi ar yra aiškios BPK 3 str. 1 dalyje nurodytos aplinkybės. Atsisakydamas pradėti privataus kaltinimo bylų procesą,

teisėjas priima nutartį. Nutarties atsisakyti pradėti privataus kaltinimo bylų procesą nuorašas siunčiamas skundą ar pareiškimą padavusiam asmeniui. Teisėjo nutartį atsisakyti pradėti privataus kaltinimo bylų procesą nukentėjusysis ar jo teisėtas atstovas turi teisę per septynias dienas nuo nutarties nuorašo gavimo apskusti BPK X dalyje nustatyta tvarka [8].

Atrodo, kad tai labai optimali procesinė tvarka, tačiau reikia manyti šiuo atveju teisėjas turbūt nebus ribojamas (kaip tyrėjas) patikrinamaisiais veiksmais nustatant faktų akivaizdų neteisingumą. Be to, remiantis 414 straipsnio 2 dalies pakeitimu, jeigu byloje yra aplinkybių, kurių teismas negali savarankiškai nustatyti, teisėjas, priimdamas nutartį, nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą perduoti nagrinėti teisiama jame posėdyje, paveda prokurorui per nustatytą laikotarpį iširti šias aplinkybes, o bylos nagrinėjimą tam laikui atideda.

Deja ir šie pokyčiai nei kiek nesuteikė galimybių visuomenei atstovauti baudžiamajame procese, todėl nėra pagrindo manyti, kad žmonės pradės labiau pasitikėti teisės sauga.

Taigi per 4 metus atlikta 13 BPK pakeitimų. Grubiai skaičiuojant iš priimto 2002 m. BPK 461 straipsnio, keista 215 straipsnių, o kai kurie netgi po kelis kartus (234 str. penkis kartus, 237 str. – keturis). Pakito beveik pusė Kodekso. Palyginkime – senasis BPK po Nepriklausomybės atkūrimo iki 2002 m. turėjo apie 800 pakeitimų (žinoma, dalies išlikusių kitos santvarkos nuostatų pakeitimai nekėlė abejonių). Straipsnyje nagrinėjami galiojančiojo BPK pakyciai taip pat yra nevienodo reikšmingumo. Paprastai juose aiškaus kryptingumo sprendžiant tam tikrą problemą neaptinkame. Dalis straipsnių yra redakcinio pobūdžio, ar skirti BPK adaptuoti ES teisės aktams. Jau minėta, kad ypač smulkmeniškai ir preciziškai buvo keičiamos teisminės procedūros ir stadijos (apeliacija, kasacija).

Reikia manyti, jog ir esamoje situacijoje E. Palskys pastebėtų, kad jau ir dabartinis BPK atrodo, kaip blogai sudėliota mozaika [19, p. 94–113].

Apibendrinami baudžiamojo proceso teisinio reglamentavimo pastarųjų ketverių metų pokyčius, galime teigti, kad ikiteisminį etapą iš esmės reformuoti vis dėlto delsiama: ikiteisminio tyrimo įstaiga neturi būtiniausių vadybinių-procesinių veiksmingos veiklos svirtų; prokuroras viską gali, bet neturi praktinių realių galimybių ar nenori; dėl sujauktos ikiteisminiame etape funkcijų sistemos ir kartu ikiteisminio tyrimo pareigūnams stokojant materialinių garantijų, tyrėjo darbas prarado patrauklumą (prestižą), todėl ir nemažo nedarbo šalyje vyrauja didžiulė personalo kaita bei didėja vakansijos.

IŠVADOS

Svarbiausi spęstini procesinio reglamentavimo aspektai:

- baudžiamojo proceso subjektų procesinės padėties išgryninimas (ypač tyrėjo, jo vadovo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo) ir jų sąveikos optimalus sąsajumas;

- įrodymų ir įrodinėjimo institutų detalesnis teisinis reguliavimas;
- proceso dalyvių teisinės padėties reglamentavimo tobulinimas;
- BPK visos bendrosios dalies ir ikiteisminio etapo naujas reglamentavimas;
- nors minimalus visuomenės įtraukimas dalyvauti baudžiamajame procese.

LITERATŪRA

1. Kazlauskas, M.; Goda, G. Naujo baudžiamojo proceso kodekso projektas: kūrimo prielaidos, struktūra, naujovės. *Teisės problemos*, 1999, Nr. 3; Kazlauskas, M. Naujo baudžiamojo proceso kodekso koncepcija ir sistema. *Teisė*, 2000, Nr. 37.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1992, Nr. 31.
3. Goda, G.; Kuconis, P. Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija. *Justitia*, 1997, Nr. 4.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 32-1316.
5. Nauji kodeksai stringa dėl klaidų ir spragų. Lekavičiaus A. Interviu su V. Greičiumi. *Lietuvos rytas*, 2003 m. gegužės 20 d.
6. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. gegužės 7 d. nurodymas Nr. 4 „Dėl nusikalstamų veikų mirties priežastims nustatyti ikiteisminio tyrimo pradžios ir šių nusikalstamų veikų statistinių kortelių pildymo tvarkos“. *Poįstatyminių teisės aktų, reglamentuojančių ikiteisminio tyrimo pradžią, registraciją, eigą bei apskaitą, sąvadas*. Vilnius, 2003, p. 58–59.
7. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro patvirtintos rekomendacijos. *Poįstatyminių teisės aktų, reglamentuojančių ikiteisminio tyrimo pradžią, registraciją, eigą bei apskaitą, sąvadas*, Nr. 1. Vilnius, 2003, p. 5–8.
8. Baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41(1), 77(2), 80(1), 374(1), 374(2), 412(1) straipsniais ir Kodekso priedo papildymo. 2007 m. birželio 28 d. įstatymas Nr. X-1236. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 81-3312.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teismų praktikos biuletenis, Nr. 27. Vilnius, 2007, p. 320–388.
10. Уголовно-процессуальный закон Латвии. Перевод. „Biznesa informācijas birojs“. Rīga, 2008.
11. Baudžiamojo proceso kodekso 151, 168, 186, 276, 407, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo 2003 m. birželio 19 d. įstatymas Nr. IX-1637. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3070.
12. Baudžiamojo proceso kodekso 65, 94, 103, 109, 139, 151, 154, 158, 168, 181, 218, 220, 225, 232, 237, 239, 240, 306, 313, 346, 360, 364, 370, 377, 403, 409, 418, 421, 422, 425, 426, 429, 446, 456, 457, 458 straipsnių ir XXXV skyriaus pavadinimo pakeitimo ir papildymo 2004 m. liepos 8 d. įstatymas Nr. IX-2336. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 115-4276.
13. Baudžiamojo proceso kodekso 120, 121, 126 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 132(1) straipsniu 2004 m. lapkričio 9 įstatymas Nr. IX-2553. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 171-6307.
14. Baudžiamojo proceso kodekso 50, 51, 103, 104, 106, 118, 361 ir 431 straipsnių pakeitimo 2005 m. sausio 20 d. įstatymas Nr. X-81. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 18-575.
15. Baudžiamojo proceso kodekso 210, 263, 269 ir 277 straipsnių pakeitimo 2005 m. sausio 22 d. įstatymas Nr. X-418. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 143-5180.
16. 2006 m. birželio 1 d. įstatymas Nr. X-636 „Dėl Baudžiamojo proceso kodekso 128 ir 308 straipsnių bei priedo pakeitimo ir papildymo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2494.
17. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamas teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 18-572.
18. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 85-3140.
19. Palskys, E. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1990-1994 metais. *Kriminalinė justicija*. LPA mokslo darbai, 1995, t. IV.

DEVELOPMENT TRENDS OF CRIMINAL PROCEDURE AFTER THE ENTRY INTO FORCE OF THE CODE OF CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA IN 2003

Petras Ancelis*
Mykolas Romeris University

Summary

The article deals with some theoretical and practical aspects of the preparation and approval of the code of criminal procedure of the Republic of Lithuania (hereafter CCC) and the trends of development of the criminal procedure after 01-05-2003. It is established that thirteen packages amending and supplementing the CCC have been made in four years. This resulted in amendment of almost half of the Code. The article emphasizes that particularly precise and meticulous amendments have been made regulating the phases of court proceedings. Summarizing the changes of the rules of criminal procedure during the last four years, the article states that the essential reform of the stage of pre-trial investigation has been delayed. The author identifies the following issues that still need to be improved in the Code of Criminal Procedure: the procedural functions of the investigator, his supervisor, prosecutor, pre-trial judge their inter-relationships need to be clarified; the regulation of evidence must be improved; the legal status of the participants of the criminal procedure should be enhanced, a new regulation of the general part of the CCC and the regulation of the pre-trial procedure should be adopted. The CCC should also include at least a minor possibility of the public's involvement in the criminal proceedings.

Keywords: criminal procedure, pre-trial investigation, prosecutor, evidence.

* Mykolas Romeris University, Faculty of Public Security, Department of Criminology and Criminal Procedure, professor .